

„Obags on telta siedieje...“ arba Kodėl po duonkubiliu reikės kišti gaidį?

Rimantas BALSYS

Pačioje praėjusių metų pabaigoje vienas kitas aktyvesnis ar žingeidesnis skaitytojas galėjo suspėti pavartyti (ir paklausti!) naują folkloro leidinį su kompaktine plokštele – „Žemaičių kalendorinė tautosaka: Užgavėnių dainos“. ¹ Sudarytojai – Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Baltistikos centro vyresnioji mokslo darbuotoja doc. dr. Lina Petrošienė bei to paties fakulteto Baltų kalbotyros ir etnologijos katedros doc. dr. Jonas Bukantis.

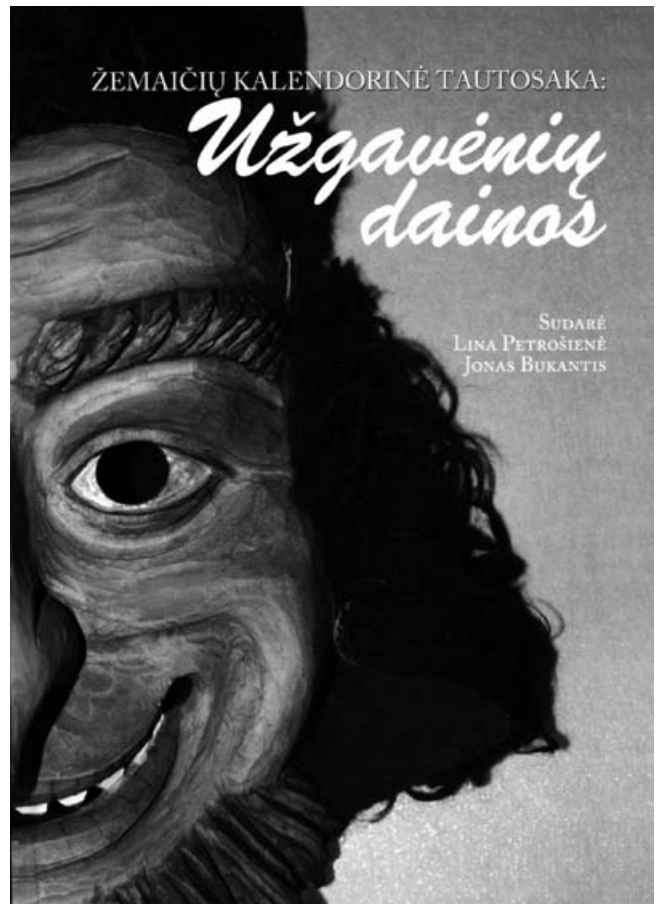
Tai jau ne pirmas bendras etnomuzikologės ir kalbininko darbas. Iki tol jau parengti bent trys panašaus pobūdžio leidiniai: Klaipėdos krašto dainų rinkinys „Bėgau jūružem“; ² mažlietuvės Anos Mažeivos³ dainų, žemaitės Valerijos Mizinienės⁴ tautosakos rinktinės. Išvardytieji leidiniai buvo palankiai sutikti folklorininkų, Mažosios Lietuvos bei Žemaitijos etnine kultūra besidominčiųjų, nes tiražai, Klaipėdos universiteto leidyklos duomenimis, per gana trumpą laiką buvo išpirkti.

Idėja sudaryti ir išleisti „Žemaitijos kalendorinės tautosakos“ rinktinę, paskirtą Užgavėnių dainoms, ypač sveikintina. Dėl kelių priežasčių.

Rinkinys sudarytas iš KU HMF Folkloro laboratorijos archyvuose saugomų, 1992–2008 m. KU studentų ekspedicijose užrašytų kūrinių. Tad publikuojamoji medžiaga yra ir autentiška, ir originali. Iš viso leidinyje šešiasdešimt tautosakos kūrinių (55 dainos, 3 maldų parodijos bei 2 etnografiniai pasakojimai), surinktų šiaurės ir pietų žemaičių tarmių plote.

Žemaičių Užgavėnių dainos iki šiol buvo bemaž nepublikuotos. Skelbti tik pavieniai Žemaitijoje užrašytų Užgavėnių dainų variantai. ⁵ Viena galimų to priežasčių – Užgavėnių dainos, palyginti su kitų Lietuvos regionų kitų žanrų kalendorinėmis dainomis (ypač Kalėdų, Vėlykų), yra žymiai vėlesnės, akivaizdžiai paveiktos autorinės kūrybos, todėl, kai kurių folkloro žinovų nuomone, apskritai vargiai publikuotinos. Kita priežastis – Užgavėnių dainų (tas pat pasakytina ir apie kitus Užgavėnių folkloro žanrus) net ir Žemaitijoje nedaug teuzrašyta.

Reikšminga, kad rinkinys parengtas atsižvelgiant į šiuolaikinius reikalavimus panašaus pobūdžio leidiniams – skelbiami tekstai (visi kokybiški variantai), melodijos ir kompaktinė plokštelė, kurioje pateikti 28 dainų įrašai

(vienas – vaizdo), 3 maldų parodijų įrašai bei iliustracijos. Toks pateikimo būdas labai naudingas tiek folklorininkams-praktikams, tiek folklorininkams-teoretikams. Pirmiesiems tai yra puikus repertuaro papildymo šaltinis, antriesiems – įvairialypis tyrimo objektas.

Leidinio sudarytojų parašytas nepaprastai platus, išsamus ir dalykiškas įvadas, tiek specialistams, tiek ir visiems mūsų etnine kultūra besidomintiems padėsiantis perprasti Užgavėnių folkloro specifiką. Jame ne tik charakterizuojamos Užgavėnių dainos, aptariama ir pagrindžiama jų klasifikacija, paplitimo arealas, melodikos ypatybės, bet ir iškeliami minėtų dainų žanro problema. L. Petrošienės argumentai, kuriais remiantis visos šiame leidinyje publikuojamos dainos priskirtinos kalendorinių dainų (Užgavėnių) žanrui, gana svarūs ir įtikinami. Vienas jų – Užgavėnių dainų tiesioginės sąsajos

su papročiais, taip pat Užgavėnių dainų ir etnografinių pasakojimų apie Užgavėnės sinkretizmas (žr. p. 10–11). Tad folkloro tyrinėtojams artimiausiu metu gali tekti peržiūrėti kai kurių dainų žanrų ribas, papildyti atskirų dainų priskyrimo vienam ar kitam žanrui kriterijus ir t. t.

Atkreiptinas dėmesys ir į dar vieną įžangos autorės L. Petrošienės originalų pastebėjimą – Užgavėnių folkloro (dainų, oracijų) bei kitų šios šventės elementų (pavyzdžiui, persirengėlių eitynių personažų, kaukių) bent dalinį unifikavimą, populiarinimą, sklaidą po kitus Lietuvos regionus praėjusio amžiaus 6–7 dešimtmečiais, kai visuotiniu Užgavėnių šventimu rūpinosi Kultūros ministerija, išleisdama ir platindama šios šventės scenarijus. Suprantama, kad norint šią hipotezę patvirtinti arba siekiant ją paneigti reikėtų suinventorinti minėto laikotarpio leidinius, skirtus kultūros namų darbuotojams, įvertinti jų galimą poveikį šventės struktūrai bei turiniui.

To paties įvado dalis, skirta Užgavėnių dainų tarmėms ypatybėms išryškinti, regis, galėjo būti parašyta labiau orientuojantis į šiame rinkinyje publikuotų dainų tekstų analizę. Deja, apsiribota fonetinių patarmių skirtumų palyginti su bendrine kalba aprašu, o tai nėra nei nauja, nei originalu. Kiek gelbsti paskutinėse pastraipose aptarti publikuojamųjų dainų leksikos ypatumai.

Žinoma, dėl vieno kito įvadinio straipsnio teiginio galima būtų diskutuoti. Antai, nusakydama persirengėlių „ubagų“ dainas / giesmes, L. Petrošienė iškelia ir tokių dainų / giesmių genezės problemą. Pasiremta vien Jono Balio įžvalga, kad „jų atsiradimą ir plitimą galėjo lemti ir XVII a. vienuolynų gausėjimas Lietuvoje, iš tikėjimo dalykų mokymo ir elgetavimo pragyvenantys vienuoliai“ (p. 22–23).⁶

Elgetų visoje Lietuvoje būta daug, tai liudija dvasininkijos rūpestis nuo XVI a. prie bažnyčių steigti špitolės (*l. szpital*) – parapijos elgetų ir senelių prieglaudos namus, kuriuose sykiu gyveno ir bažnyčios tarnai. Špitolninkai už maistą ir pastogę bažnyčioje turėjo atlikti tam tikrus darbus: palaikyti švarą, skambinti varpais, taip pat jie buvo įpareigojami giedoti. Žemaičių vyskupijos 1636 m. sinodas iš elgetų reikalavo, kad šie, norėdami prie bažnyčios durų prašyti išmaldos, turi mokėti visus poterius ir po sumos atsisdėję prie durų privalo giedoti. O 1655 m. rašoma, kad „elgetų Dievo įsakymų paaiškinimai, vaikų atmintin įspaus tos pamaldžios giesmės sklinda per kaimus iš namų į namus, išstumdamos pasaulietiškas dainas...“.⁷ Ilgainiui Lietuvoje radosi paprotys, kad ne tik špitolninkas, bet ir bet koks elgeta, atėjęs į namus, pagieda kokią nors giesmę, sukalba poterius.⁸ Kadangi Žemaičių Kalvarija buvo paskelbta šventove, tai jos giesmės špitolninkų buvo platinamos skersai išilgai tiek savoje, tiek ir svetimose parapijose, ypač per šermenis. Beje, Žemaičių Kalvarijoje, skirtingai nei kituose miesteliuose,

buvo įsteigtas ne „ubagynas“, bet „maldanumis“, t. y. maldos namai, kuriame gyveno vietiniai elgetos. Jie maldėsi už mirusiuosius ir giedojo Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelius kalnuose, o esant blogam orui bažnyčioje.⁹

Tą patį XIX a. liudija ir vyskupas Motiejus Valančius: „Nors žemaičių žemė gan yra vaisinga, o jos gyventojai retai tetrūksta duonos, vienok visame krašte daugybė yra pavargėlių. Dideliais būriais susieina į atlaidus ir jomarkus, sėdas eilėmis ant takų, kiekvieno, pro šalį einančio, meldžia, kad ką norint duotų. Vieni, rankas ištiesę, kalba poterius, kiti, visų stiprieji, giesta ir šaukia atsispirdami“.¹⁰ Pamažu susiformavo tradicija per atlaidus užpirkti „Kalnus“ už giminės mirusiuosius per ubagus, o kartais, Alfonso Motuzo teigimu, per mirusiųjų paminėjimus kartu su elgetomis giedodavo ir namiškiai.¹¹

Iš viso to, kas pasakyta, matyti, kad ubagų dainų / giesmių šaltinis – ne tiek „iš tikėjimo dalykų mokymo ir elgetavimo pragyvenantys vienuoliai“, kaip teigė J. Balys, o perdėtai ar net apsimestinai pamaldžiai ir įkyriai elgetų, špitolninkų ne itin „elgetiška“ elgsena. Juk ne vieno tyrinėtojo atkreiptas dėmesys ir į dar vieną svarbų faktą – elgetų būta dviejų rūšių: pirmieji – tikri pavargėliai, t. y. Dievo ar gyvenimo nuskriaustieji¹²; antrieji – sveiki ir „drūti“, bet lengvos duonos ir laisvo, palaido gyvenimo paviliotieji.¹³ Pastarieji, Liudviko Adomo Jucevičiaus teigimu, net ir susikrovę užtektinai kapitalo bei galėję puikiausiai toliau gyventi be jokios išmaldos, nemetė šio amato.¹⁴ Jie buvo kritikuojami didaktinėje literatūroje, su jais visokiais būdais kovojo kunigai, policija, labdaros organizacijos. Pašiepiami, demaskuojami, parodyjuojami buvo tokie, kurie „šunis lodo“ ne bėdos ištikti; greičiausiai iš to ir radosi vadinamosios ubagų dainos / giesmės. Tai iš dalies patvirtina ir M. Valančius, sakydamas, kad Palangos Juzė šią dainą sukūrė neapsikentęs prasto elgetų, atėjusių pas Pasvalio miestelio ūkininką Šenterį į mirusios motinos atminimų pietus, giedojimo.

Juk neatsitiktinai ir Užgavėnių persirengėlių būrys kartais būdavo vadinamas Užgavėnių ubagais.¹⁵ Ubago vardą turintis personažas dažniausiai mėgdžiodavo, parodyjuodavo įprastą kaimo elgetą – rengdavosi sudriskusiais drabužiais, pasiremdavo lazda, šlubuodavo, nešdavosi didelę terbą išmaldai sukrauti ir t. t.¹⁶ Pastarosios dvi pastabos – papildomi argumentai, rodantys, kad leidinio sudarytojai, priskyre šias ubagų dainas / giesmes Užgavėnių žanrui, nė kiek nesuklydo.

Pagirtinas ir knygos dailininkės Zitos Mazaliauskaitės darbas. Viršeliui apipavidalinti vykusiai panaudota liaudies meistro Adolfo Viluckio sukurtos kaukės iliustracija iš tolo traukia akį, o parinktos spalvos ir užrašų šriftai (dermės ir kontrastai) atspindi mitologines Užgavėnių ištakas.

Tas pats pasakytina ir apie visas talentingo žemaičio A. Viluckio Užgavėnių kaukes, kurių iliustracijos puošia

leidinį. Tiesa, tiek liaudies meistras, tiek jo kūryba pristatyta gana šykščiai. Būtų nepakenkęs ir menotyryninko požiūris. Juk Žemaitijoje (ir ne tik) kaukių drožėjų (gamintojų) būta ir yra ne vienas ir ne du. Tad A. Viluckio kaukių išskirtinumas, originalumas galėjo būti aptartas šio liaudies meistro kūrybą lyginant su kitų kūrėjų darbais. Juolab kad medžiagos tam yra pakankamai. Ir ne vien muziejų fonduose¹⁷ ar privačiose kolekcijose. Galima buvo pasinaudoti kad ir Arūno Vaicekausko 2009 m. sudarytos knygos iliustracijomis¹⁸, ganėtinau daug medžiagos galima rasti ir įvairiuose internetiniuose puslapiuose. Tikėkimės, kad šiuos šaltinius palyginę, sugretinę, išvadas sėkmingai pasidarys ir skaitytojai.

Apibendrinant belieka pasidžiaugti, kad L. Petrošienės ir J. Bukančio sudarytas leidinys „Žemaitijos kalendorinė tautosaka: Užgavėnių dainos“, viena vertus, sumažino tokio pobūdžio leidinių stygių, kita vertus, išskėlė nemažai įdomių ir originalių klausimų, į kuriuos iki šol tyrinėtojai, rašę apie Užgavėnes, dar nebuvo atkreipę dėmesio. Į keletą tokių klausimų (pavyzdžiui, kodėl Užgavėnių dainų iš viso neužrašyta Vakarų Lietuvos žemaičių tarmių plote, kokie žemaitiškų Užgavėnių dainų elementai per unifikuotus scenarijus paplito po kitus Lietuvos regionus, koks liaudies dainų ir krikščioniškų giesmių melodijų santykis Užgavėnių dainose ir t. t.), vilkimės, ateityje atsakys originalių įžvalgų nestokojantys šio darbo autoriai.

Belieka paraginti visus kūlvirosčiom ruoštis Užgavėnėms. Jei pavyktų prisiminti / išmokti bent dalį šiame rinkinyje paskelbtų dainų / giesmių, Užgavėnių vakarą tektų pavožti po duonkubiliu gaidį, kitaip iki gavėnios, t. y. vidurnakčio, vargiai pavyktų visas išdainuoti.

NUORODOS:

1. *Žemaičių kalendorinė tautosaka: Užgavėnių dainos*. Sudarė Lina Petrošienė, Jonas Bukantis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010.
2. *Bėgau jūružēm. Klaipėdos krašto dainos*. Sudarė Lina Petrošienė, Jonas Bukantis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997. Pakartotinis šio rinkinio leidimas išėjo 1998 m.
3. *Eit mergeli pajūriais. Anos Mažeivos padainuotos Klaipėdos krašto dainos*. Sudarė Lina Petrošienė, Jonas Bukantis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2006.
4. *Valerijos Mizinienės tautosakos rinktinė*. Sudarė Jonas Bukantis, Lina Petrošienė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.
5. Žr.: KRİKŠČIŪNIENĖ, I. *Užgavėnės*. Vilnius, 1992; *Čiuž čiužela. Užgavėnių dainos, šokiai, žaidimai*. Sudarytoja Skirmantė Valiulytė. Vilnius: LLKC, 1998; *Kalendorinės dainos*. Sudarytoja A. Kavaliauskienė. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 1998; *Lingu palingu balti suoleliai. Kalendorinės dainos*. Parengė Jurgita Ūsaitytė, Aušra Žičkienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

6. Žr.: *Lietuvių dainos Amerikoje. Lithuanian folksongs in America. Lyrinės meilės, papročių, darbo, švenčių ir pramogų dainos. Lyric songs of love, customs, work, feasts and entertainments*. Surinko ir suredagavo Jonas Balys. Silver Spring (Md): Lietuvių tautosakos leidykla, 1977, p. 256–258.
7. RABIKAUSKAS, P. Iš Pašiaušės jėzuitų kolegijos. Iš: *Tautos praeitis*. T. I. Kn. 3. Chicago, 1961, p. 377.
8. Žr.: MOTUZAS, A. *Žemaičių Kalvarijos Kalnai ir Kryžiaus kelias*. Kretinga, 1993, p. 377.
9. Žr.: MOTUZAS, A. *Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių kilmė*. Iš: *Tiltai*, Klaipėda, 1997, Nr. 2, p. 47–58.
10. VALANČIUS, M. *Raštai*. T. I-II. Vilnius: Vaga, 1972, p. 396.
11. Žr.: MOTUZAS, A. *Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelių apvaikščiojimo ir per šermenų apeigas giedamų Kalnų kilmė: sąsajos ir skirtumai*. Iš: *Tiltai*, Klaipėda, 1998, Nr. 2, p. 53–84.
12. Pastarųjų gretas nuolat papildydavo nedarbingi, nusenę, pono išvaryti baudžiauninkai, iš carinės armijos grįžę rekrūtai, iš namų išvaryti seni tėvai, našlės, našlaičiai (žr. ČERNIAUSKAITĖ, D. *Elgetos vaizdinys lietuvių tradicinėje kultūroje*. Iš: *Tautosakos darbai*. T. XIII(XX). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 187.
13. PRASPALAUSKIENĖ, R. *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*. Vilnius: Žara, 2000, p. 48–49.
14. JUCEVIČIUS, L. A. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1959, p. 538.
15. Žr.: BALYS, J. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 50, 57–58.
16. VAICEKAUSKAS, A. *Lietuvių žiemos šventės. Bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab. – XX a. pr.* Monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2005, p. 135.
17. Vienas iš seniausių (XX a. pradžios) ir gausiausių kaukių rinkinių, Užgavėnių nuotraukos yra saugomi Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Nemažą kaukių rinkinį turi ir Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus padalinys – Velnių muziejus. Beje, 2009 m. Šiaulių „Aušros“ muziejus buvo surengęs nepaprastai įdomią ir gana turtingą Užgavėnių kaukių parodą, pavadintą „Kaukės ir dievybės“.
18. Žr.: *Užgavėnių kaukės ir personažai. Užgavėnių kaukės*. Sudarytojas Arūnas Vaicekuskas. Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras, 2009.

PUBLICATIONS

„Obags on tilta siedieja...“ or Why Put a Rooster Under a Kneading-Trough

Rimantas BALSYS

Rimantas BALSYS reviews the collection of songs *Samogitian Calendar Folklore: Shrovetide Songs* edited by Lina Petrošienė and Jonas Bukantis and published by Klaipėda University Press in 2010. The collection helps bring out the specificity of shrovetide songs in Samogitia, justifies Shrovetide folklore classification, clarifies the area of occurrence, enumerates melody features, and points to the problem of genre when it comes to this kind of songs.